

- наук : 10.01.01. Русская литература / И. А. Кудрявцева. – Череповец, 2004. – 184 с.
4. Кушнер А. Переключка // Аполлон в снегу: Заметки на полях / А. С. Кушнер. – Л. : Сов. писатель, 1991. – С.85 – 113.
 5. Кушнер А. Стихи и письма // Аполлон в снегу: Заметки на полях / А. С. Кушнер. – Л. : Сов. писатель, 1991. – С.139 –159.
 6. Кушнер А. Аполлон в снегу: Заметки на полях / А. С. Кушнер. – Л. : Сов. писатель, 1991. – 512 с.
 7. Кушнер А. Избранное: Стихотворения / Предисл. И. Бродского / А. С. Кушнер. – СПб. : Худож. лит., 1997. – 496 с.
 8. Кушнер А. «Душа хотела б быть звездой...» // Аполлон в траве. Эссе. Стихи / А. С. Кушнер. – М.: Прогресс–Плеяда, 2005. – С. 46 – 80.
 9. Кушнер А. Облака выбирают анапест / А. С. Кушнер. – М. : Мир энциклопедий Аванта+. Астрель, 2008. – 95 с.
 10. Кушнер А. Вечерний свет : Книга новых стихов / А. С. Кушнер. – СПб. : Лениздат, 2013. – 111 с.
 11. Кушнер А. Земное притяжение : Книга новых стихов / А. С. Кушнер. – М. : Время, 2015. – 96 с.
 12. Маймин Е. А. Русская философская поэзия. Поэты-любомудры, А. С. Пушкин, Ф. И. Тютчев / Е. А. Маймин. – М. : Наука, 1976. – 190 с.
 13. Поддубко Ю. В. Мотивно-образная система лирики Александра Кушнера : дисс. ...канд. филол. наук : 10.01.02. Русская литература / Ю. В. Поддубко. – Харьков, 2015. – 219 с.
 14. Пукач А. «По границе прошлого с грядущим...» / А. Пукач // Вопросы литературы. – 1980. – №8. – С.3–37.
 15. Сухих И. Н. «От жизни той, что бушевала здесь...» Ф. И. Тютчева / И. Н. Сухих // Анализ одного стихотворения. Межвузовский сб. / Под ред. В. Е. Холшевникова. – Л. : Изд-вл ЛГУ, 1985. – С.187 – 198.
 16. Тархов А. Творческий путь Тютчева / А. Тархов // Тютчев Ф. И. Стихотворения. – М. : Худож. лит, 1972. – С. 3 – 24.
 17. Тютчев Ф. И. Стихотворения. Письма / Ф. И. Тютчев. – М. : Правда, 1986. – 544 с.
 18. Ячник Л. Н. Интертекстуальность в поэзии Александра Кушнера и русская литературная традиция: дис. ... канд. филол. наук : 10.01.02. Русская литература / Л. Н. Ячник. – Харьков, 2015. – 224 с.

УДК 821.161.2 – 31 Винниченко.09+811.111 – 31.Орвелл.09

А. С. Промська

Національний університет цивільного захисту населення України

Дискурс тоталітаризму в інтерпретації В. Винниченка та Дж. Орвелла

(на матеріалі романів «Слово за тобою, Сталіне!» та «1984»)

Промська А. С. Дискурс тоталітаризму в інтерпретації В. Винниченка та Дж. Орвелла (на матеріалі романів «Слово за тобою, Сталіне!» та «1984»).

У статті зроблено спробу дослідити специфіку художнього втілення дискурсу тоталітаризму на матеріалі романів В. Винниченка «Слово за тобою, Сталіне!» та Дж. Орвелла «1984» шляхом типологічного зіставлення літературного доробку та світоглядних позицій обох митців, проведено паралелі між біографічними реаліями та їхньою художньою інтерпретацією в творах письменників. Стаття допомагає виявити й цілісно проаналізувати особливості філософсько-естетичних підходів обох романістів до потрактування таких важливих категорій у їхній творчості як держава й особистість, демократія й терор, особистість і маса, можливості досягнення людством щастя в похмурому тоталітарному світі.

Ключові слова: В. Винниченко, Дж. Орвелл, роман, тоталітаризм, дискурс, свобода, влада, особистість, мислення, щастя.

Промская А. С. Дискурс тоталитаризма в интерпретации В. Винниченко и Дж. Оруэлл (на материале романов «Слово за тобой, Сталин!» и «1984»). В статье предпринята попытка проанализировать специфику художественного воплощения дискурса тоталитаризма на материале романов В. Винниченко «Слово за тобой, Сталин!» и Дж. Оруэлл «1984» путём типологического сопоставления литературного наследия и мировоззренческих позиций обоих художников, проведены параллели между биографическими реалиями и их художественной интерпретацией в произведениях писателей. Статья помогает выделить и целостно проанализировать особенности философско-эстетических подходов обоих романистов к трактовке таких важных категорий в их творчестве как государство и личность, демократия и террор, личность и масса, возможность достижения человечеством счастья в мрачном тоталитарном мире.

Ключевые слова: В. Винниченко, Дж. Оруэлл, роман, тоталитаризм, дискурс, свобода, власть, личность, мышление, счастье.

Promska A. S. Discourse of totalitarianism in the interpretation by V. Vynnychenko and G. Orwell (based on novels «It's Your Word Now, Stalin!» and «1984»). The article aims to investigate the specificity of the artistic presentation of totalitarianism discourse in novels «It's Your Word Now, Stalin!» by V. Vynnychenko and «1984» by G. Orwell through typological comparison of literary works and ideological positions of the writers. The author draws parallels between the biographical realities and their artistic interpretation in the writings by novelists. The study helps to identify and explore holistically the peculiarities of V. Vynnychenko's and G. Orwell's philosophical and aesthetic approaches to the representation of such important categories in their works as state and personality, democracy and terror, personality and mass, opportunities for humanity to achieve happiness in the totalitarian world. The theme of war and peace is a leitmotif for the creative works of both artists, in particular for novels «It's Your Word Now, Stalin!» and «1984». However in contrast to V. Vynnychenko who showed the horror of Stalinism in the USSR focusing on the implementation of the idea of «collectocracy» that would eliminate all wars on the planet, G. Orwell created the image of «superstate» that embodied both features of Hitlerism and Stalinism, and author's reflections on the evolution of totalitarianism in the world and its consequences for humanity in the future. Representing in the novels a miserable world of the totalitarian state that invalidates personalities, turning them into weak-willed mass of mediocrities, the English writer aimed to warn the world of totalitarian aggression. Instead the Ukrainian artist created the image of country of concentration camps and secret informers, proposing alternative model of the society without terror — his own idea of «collectocracy» which implementation could not only destroy the wage labor but also prevent any conflict on the planet.
Key words: V. Vynnychenko, G. Orwell, novel, totalitarianism, discourse, freedom, authority, personality, thinking, happiness.

Минуле століття характеризується бурхливими суспільно-політичними подіями, революціями, які охопили країни Європи. Саме в період початку ХХ століття прискорення індустріалізації, засилля капіталістичної системи спричинили соціальні проблеми й створили умови для появи різних радикальних рухів за соціальні реформи: почав активно поширюватися соціалізм, у радянській Росії — марксизм-ленінізм з утворенням комуністичного режиму СРСР, в Італії та Німеччині — фашизм з подальшими амбіціями загарбання світу.

Саме поява на початку ХХ століття тоталітарних режимів у Італії, Німеччині, Іспанії, СРСР активізувала інтерпретацію цього явища в літературі, культурі, філософії, політиці. У світовій літературі до проблем тоталітаризму зверталися Дж. Орвелл («Колгосп тварин», «1984»), Є. Замятін («Ми»),

О. Гакслі («О дивний новий світ!», «Мавпа і сутність»), О. Солженіцин («Архіпелаг ГУЛАГ», «Один день Івана Денисовича»), А. Кестлер («Спляча п'ятьма»), А. Жід («Повернення з СРСР»), В. Винниченко («Лепрозорій», «Нова заповідь», «Слово за тобою, Сталіне!») та ін.

Особливо активно почав розвиватися в літературі жанр антиутопії, в якій зображувалась абсурдність людського буття в тоталітарних системах. Серед кращих антиутопій початку ХХ століття виділяється саме роман Дж. Орвелла «1984», який стає знаковим твором цього жанру, а сам митець вважається засновником негативної утопії (дистопії) чи антиутопії. До антиутопії звернувся й український письменник-модерніст В. Винниченко, написавши науково-фантастичний роман «Сонячна машина». Цей фантастичний роман також вписується в контекст світової утопії й антиутопії та вважається першим в українській літературі, за визначенням Г. Баран, «синтезом утопічного роману з антиутопічним» — «пантопією» [2:36].

Зазначимо, що творчість В. Винниченка та

Дж. Орвелла й сьогодні залишається предметом активного вивчення літературознавцями. Існує значна кількість монографічних робіт, присвячених романістиці як В. Винниченка (Г. Баран, О. Брайко, О. Гожик, І. Кошова, В. Панченко, Б. Пастух, Г. Сиваченко, В. Хархун та ін.), так і Дж. Орвелла (Р. Піс, Дж. Вудкок, Р. Уільямс, А. Звердлінг, К. Олдрід, Ю. Фельштинський, Г. Чернявський, К. Хитченс, Т. Хопкінсон та ін.), в яких окреслені проблемні площини вивчення творчого доробку письменників, зокрема романістики, представлені її основні змістові й формотвірні елементи. Однак заявлені напрями аналізу далеко не вичерпують їх.

Підкреслимо, що вітчизняне літературознавство пострадянського періоду характеризується майже повною відсутністю спеціальних досліджень творчості видатного англійського письменника та недостатньою вивченістю феномену антиутопії. Щодо українського письменника, то його художнє надбання тривалий час прочитувалося відірвано від літературного процесу в Україні, значна кількість творів була заборонена для вивчення чи взагалі не видавалися друком. Творчий доробок В. Винниченка, відомого митця першої половини ХХ ст., й дотепер не представлений уповні, а опубліковане потрактовується неоднозначно. Саме це й зумовило актуальність пропонованої статті, а саме відсутність цілісного аналізу романістики В. Винниченка та Дж. Орвелла в контексті вивчення дискурсу тоталітаризму в українській та світовій літературі.

У своїй статті ми вирішили звернутися до типологічного зіставлення саме роману В. Винниченка «Слово за тобою, Сталіне!» (не роману «Сонячна машина» (1921 – 1924 рр.) й Дж. Орвелла «1984», оскільки вважаємо, що доцільно буде порівняти твори однієї тематики (засилля

тоталітарного режиму) в один хронологічний період (роман Дж. Орвелла «1984» («Nineteen Eighty-Four») написаний у 1948 році, роман В. Винниченка «Слово за тобою, Сталіне!» — у 1949–1950 рр.). Саме на цей період двох світових воєн між імперіалістичними країнами й створення двох тоталітарних держав — фашистської Німеччини та комуністичного СРСР припадає й активна творча діяльність як англійського, так і українського митців та політичних діячів Дж. Орвелла та В. Винниченка. Написанню ж творів за однією тематикою сприяло, на наш погляд, те, що обидва письменники мали схожі суспільно-політичні переконання, обидва були активними політичними діячами й протягом життя вели щоденник.

Відзначимо, що творча манера обох письменників тяжіє до натуралізму, експериментаторства, парадоксальності вирішення конфліктів, епатажності, зверненням до табуйованих тем, оскільки митці прагнули у своїх творах наблизитися до життя за допомогою соціального експерименту, сповідували своєрідний принцип «чесності з собою» у житті та творчості, підтримували доктрину соціалізму. За переконаннями обох письменників література не могла існувати без політики. Вони вбачали себе «політизованими письменниками» й активними борцями із соціальною несправедливістю та терором. Так, В. Винниченко міг сказати про себе і на початку ХХ століття, і наприкінці життєвого шляху, що «все своє свідоме життя я був марксистом і революціонером-соціалістом» [9:236]. Комунізм у його світогляді поєднувався із патріотизмом, а єдиним виходом України із державної кризи на шляху до самостійності він уважав створення «Світової Федерації Народів», яка «знищує яку-будь можливість одній нації накинути другій своє панування» [3:84]. Саме пошук українським письменником виходу із основних суперечностей доби, реакція на криваві світові війни стає поштовхом до розробки концепції «конкордизму» — «дискордизму», яка стане лейтмотивом пізнього періоду творчості митця — «муженського періоду». В. Винниченко, будучи відомим письменником та політичним діячем, постійно намагався «одягти більшовизм в українську одягу» [9:233], хоча ця спроба закінчилась вимушеною еміграцією в Європу назавжди. Відійшовши за кордоном від будівництва соціалістичної України, митець все ж не зміг «обтруситися від політики» [9:234], вважаючи, що «найшвидше ... може існувати ... наша державність ... большевицька, совітська» [9:235].

Як і В. Винниченко, Дж. Орвелл до кінця життя залишився небайдужим до політики, до тих світових процесів, які панували у суспільстві ХХ століття. Однак на відміну від українського

письменника, котрий наївно намагався «одягти більшовизм в українську одягу» [9:233] й побудувати соціалізм в незалежній від СРСР Україні, дотримувався власної інтерпретації комунізму, повністю протилежної до сталінської доктрини (гостра критика «червоного терору» в статтях «Та, за яку змагалися Гітлер, Сталін та інші», «Світовий мир без війни, ні гарячої, ні холодної» тощо), через що й потрапив у політичну ізоляцію на батьківщині й самотність в еміграції, англійський митець, повністю відкидаючи доктрину комунізму й фашизму, наївно намагався бути прибічником «демократичного соціалізму» чи соціалізму з «людським обличчям», що за своєю суттю було парадоксальним й утопічним. Роздумуючи над проблемами існування соціалізму в Британії, публіцист зазначає, що не мав інтересу до соціалізму, оскільки вважав, що «соціалізм, принаймні на цьому острові, не пахне більше революцією...» [10:236]. Англійський митець та політичний діяч з дитинства відчував огиду до всього того, що йому нав'язували проти його волі, й усе життя називав себе «демократичним соціалістом», «естетичним ідеалістом» й прагнув «опинитися внизу, серед принижених, бути одним із них й на їхньому боці проти їхніх тиранів» [10:94].

Відзначимо, що обидва письменники — патріоти своєї країни, які усе життя виступали проти фізичної чи моральної наруги над особистістю. Спільною для обох митців стала й тема тоталітаризму, яка набула найбільшого розвитку в останній період творчості митців, особливо у романах «Слово за тобою Сталіне!» та «1984». Тема фашизму, наближення загрози наступної (другої) світової війни, комунізму, засилля тоталітарних держав гостро звучить у художньо-публіцистичному доробку обох митців. Обидва автори виступали проти фашизму та сталінізму, вважаючи ці два правління формами тиранії, схожими за своєю природою та ідеями суспільного втілення.

Звернемося безпосередньо до художньої інтерпретації дискурсу тоталітаризму в заявлених для дослідження романах, які стали ніби своєрідною квінтисенцією художніх та естетичних пошуків письменників.

Для романів «Слово за тобою, Сталіне!» та «1984» спільною є тема зображення абсурдності існування людини в тоталітарній державі, яка знищує особистість як морально, так і фізично. Показово, що дія в романі «1984» відбувається у так званій Океанії, в якій дослідники роману вбачають тогочасну Великобританію, щоб показати, що навіть демократична європейська країна, така як Великобританія, може стати тоталітарною імперією. Англійський письменник, реагуючи на сприйняття роману як

«песимістичного пророцтва» майбутнього Англії, писав, що «мій останній роман був задуманий не як атака на соціалізм чи Британську лейбористську партію...», а як «демонстрація збочень, до яких схильна система з централізованою економікою і яка уже була частково втілена при комунізмі та фашизмі. Я не вірю, що той тип суспільства, який описаний в цій книзі, обов'язково настане, але я вірю, що дещо схоже може настати» [7:148; 13:219].

Загальнопланетарною загрозою уважав тоталітаризм й В. Винниченко, зображуючи свій світ «дискордизму» в романі «Слово за тобою, Сталіне!», дія якого розгортається на території колишнього СРСР. У щоденнику від 1 червня 1946 року український митець пише про виникнення думки «писати роман «Крик до людства». Виявити всю суть большевизму-сталінізму в живих образах Крик перестороги й заклику до превентивних засобів проти страшної хвороби...» [5:2000, № 4, с.79]. У передмові до роману В. Винниченко визначає роман як «політичну концепцію в образах, роман», зазначаючи, що в основі зображення життя в СРСР покладені «реальні події на підставі документів, на свідченнях багатьох живих людей, на загальновідомих фактах і на особистому досвіді автора» [4:97]. Письменник детально вивчає свідчення емігрантів з «країни щастя», слідкує за суспільно-політичними тенденціями доби, про що детально описує в своєму щоденнику.

Ідея написання роману у формі звертання до «вождя» СРСР виникла, на наш погляд, через дещо утопічні погляди митця, який, з одного боку, прагнув, щоб його почули з політичної ізоляції, а з іншого, — наївно сподівався своєю працею пробудити «сумління» якогось «тупого, жорстокого диктатора», який би, «прочитавши цю книгу, змінився в своїй жорстокості ... » (Сталін. — А. П.)» (запис у щоденнику від 25 серпня 1946 року) [5:2000, № 4, с. 80]. Саме звертання до диктатора Сталіна могло б спровокувати інтерес до концепції «трудової колектократії» не тільки прибічниками «батька народів» та комуністів уцілому, а й усього світового співтовариства, оскільки ідея «колектократії» пропонується не тільки як «ліки» від тоталітарного режиму, а й взагалі як «панацея» від будь-якого конфлікту на планеті як на комуністичному просторі, так і в країнах «капіталістичного» Заходу. Однак саме цей заклик до миру, до будь-якого поневолення людства носить досить декларативний та утопічний характер, про що не раз закидали авторові його опоненти.

Зазначимо, що дія в романі «Слово за тобою Сталіне!» відбувається в період засилля сталінського терору, тобто в той же час, в який жив і творив письменник, натомість дія роману «1984»

переноситься в недалеке майбутнє, хронологія якої заявлена вже в назві роману — 1984 рік. При цьому майбутній роман задумувався митцем, на думку Т. Файвела, як «картина майбутнього, яке невідворотно настане в його рідній країні, якщо британці, як і інші народи, не знайдуть у собі сили попередити катастрофу» [10:515] та як «опис власного досвіду, перенесеного в майбутнє» [10:515]. Однак, окрім абстрактних образів та ідей, іншим джерелом роману стала тема тоталітаризму, втілена на практиці сталінського СРСР й резонансно заявлена вже в казці-притчі «Колгосп тварин».

Вибір спільної теми для обох романів щодо показу жахіття укладу тоталітарної держави на прикладі сталінського режиму, на нашу думку, не випадкове, оскільки у післявоєнний період загроза фашистської експансії «Третього рейху» стала не такою актуальною через поразку гітлерівської Німеччини у Другій світовій війні. Натомість загроза загарбання світу вже сталінським режимом стала уповні реальною, оскільки Й. Сталін став певною мірою спадкоємцем А. Гітлера на світове панування. Іншим фактором, який вплинув на світогляд обох митців є атмосфера «холодної війни» (термін увів Дж. Орвелл) та політичного загострення між двома військово-політичними таборами «американського капіталізму» та «радянського комунізму». Саме тема війни та миру є лейтмотивною для романів обох митців. Однак на відміну від В. Винниченка, який показав жахіття сталінського режиму у СРСР, зосередившись на втіленні ідеї «колектократії» чи «трудократії», яка б ліквідувала у світі наймита, а разом із тим усі війни на планеті, Дж. Орвелл не обмежувався зображенням тоталітарного світу типу сталінського. Він створив загальний образ «супердержави», яка б утілювала, окрім рис гетлеризму чи сталінізму, ще й міркування автора про еволюцію тоталітаризму у світі та його наслідки для людства у майбутньому. Тому орвеллівська модель тоталітаризму набагато складніша, глибша й багатогранніша, ніж винниченківська, оскільки показує майбутнє тоталітарного устрою у гіпертрофованому вигляді, зображуючи не лише диктаторський режим однієї країни, як у В. Винниченка, а й усепланетарний масштаб катастрофи тоталітарного устрою (зобразив три «супердержави» (Океанію, Остазію та Євразію), які постійно перебувають у хронічному стані війни за світове панування. Ці три супердержави мають однаковий тоталітарний устрій на чолі з диктатором, мета якого повністю викоринити в людині людське й підкорити пануючій ідеології [8:238].

У романі «Слово за тобою, Сталіне!» абсурдним простором постає увесь Радянський Союз — країна страху, терору, концтаборів,

шпигунства, сталінської брехні. Громадяни перебувають у постійному страхі за своє життя й життя своїх рідних. Якщо ти не сексот, шпигун, то жертва доносу й репресивної машини. У повітрі панує тривога, жах, напруження, людей охоплює масовий психоз. Осередком зла постає Кремль, у «якому тут, на землі ... перебував усемогутній, ... Бог» Сталін [4:102], образ якого символізує безмежну владу над мільйонами мешканців радянського простору...» [4:103]. У щоденнику митець пише про «комуністів», які керують сталінською державою: «Ноги хворих, оскаженіло-гнилих істот, які звать себе «вищою расою» й з моторошною щирістю божевільня вірять у свою вищість і право бути гнилими і скаженими» [5:2000, № 4, с. 85].

Характерними ознаками тоталітарного суспільства, як зазначає більшість дослідників (Х. Аренд, Ф. Хайек та ін.), є: монополізація влади, диктатура однієї партії та наявність харизматичного вождя, який одноосібно керує державою. У радянському СРСР таким «вождем» став Сталін, якого всі прирівнювали до Бога («Бог Карло-отець, ... бог Ленін-син і бог Сталін – дух святий» [4:287]). Й. Сталін, на думку Е. Фромма, є прикладом клінічного випадку «несексуального садизму». Диктатор відчував садистське задоволення від катування людей, оскільки, на думку психолога, ним керував деструктивний інстинкт «злостісної агресії», потреба мати необмежену владу над людьми. Саме радянський тиран, маючи манію переслідування та гіпертрофовану жагу до влади, створив країну терору, в якій панував культ сили та брехні на догоду її «вождю», а жертвами репресивної машини ставали не тільки прості радянські люди, яких «щодня десятками трошили кулями в потилицю по всіх неоглядних просторах СРСР» [4:152], а й їхні кати — «енкаведисти чи емгебісти... нелюдські істоти...» [4:172].

У романі «1984» образ диктатора, який постійно спостерігає за тобою («BIG BROTHER IS WATCHING YOU» [8:6]), не є суто портретом Сталіна чи Гітлера. Дж. Орвелл подав збірний абстрактний образ диктатора («The blackmoustachio'd face gazed down from every commanding corner» [8:6], катехізисна форма виступу з риторичними питаннями й відповідями на них) таким, яким його уявляв, оскільки призначенням «Старшого брата» було служити об'єктом любові й поваги, тому потрібно було створити конкретне втілення «борця» за краще життя на планеті.

Сталін створив «цілу філософію життя», перетворивши державу на «країну велетенської, страшної сталінської брехні» [4:257], де людське життя перестало бути найвищою цінністю, де влада трималася на терорі й всеохоплюючому страхі, а

жодні суспільні інститути та моральні закони перестали діяти. Страх, як зазначає у «Щоденнику» В. Винниченко, це — «всеомогутня рушійна сила. Вона створила бога, ... тримає в покорі покірних рабів...» [6:№ 5, с. 80]. Суспільство перетворилося на країну сексотів, які «бояться доносу і ... бояться не донести» [4:355]. Через недовіру до людей та постійну підозру інших у сексотстві в суспільстві виникає атмосфера тотальної самотності. Ставши сексотом з примусу, людина, на думку одного з персонажів роману Марусі Іваненкової, «почуває себе самотньою...», бо як можна «любити тих, на кого завтра може донести, та яких вже сама боїться...» [4:238].

Жага до абсолютної влади над іншими — єдине, чим керується «вождь» та єдина масова партія (у романі «1984» внутрішня партія, у романі «Слово за тобою, Сталіне!» — члени Політбюро ВКП(б)). Відома дослідниця тоталітаризму Х. Арендт вбачала у гіпертрофованій жазі до необмеженої влади над людством «патологію» сучасного суспільства й вперше запропонувала охарактеризувати тоталітаризм як «патологію» людства, що веде до його (людства — А. П.) самознищення, а природа такої «патології» криється в людській сутності [1]. Е. Фромм назвав таку «патологію» людства «злостісною агресією», оскільки вважав, що людина «пригнічує в собі потяг до руйнування, ненависть, заздрість та помсту» [11:5]. Ці деструктивні потяги виникають через те, що людина прагне «звільнитися від почуття власної нікчемності, руйнуючи світ навколо» [11:5]. Таким був і «несексуальний садист», «велика посередність» Сталін, і некрофіл-гермофродит маленького зросту А. Гітлер, і більшість оточення диктаторів тоталітарних режимів, які прагнули самовивищитися ціною пониження чи вбивства розумніших за себе.

Так, над проблемою влади роздумує й В. Винниченко як у щоденнику («А там (в СРСР. — А. П.) усе б'ють, розстрілюють, убивають винних і невинних... Мета ... — втримати владу і винищити всіх, хто робить на неї замах» [5:2000, №6 с.79]) та на сторінках роману «Слово за тобою, Сталіне!» («...Оці паразити згодяться віддати нам, робочим, заводи, шахти, колгоспи... вони ... на шматки нас та наших дітей посічуть, а свого панування не віддадуть...») [4:300], доводячи тим самим, що ціль існування диктаторів — панування над іншими, задоволення «розбухлого інстинкту егоїзму» [4:249].

Жагу до необмеженої влади, яка лежить в основі тоталітарного суспільства, панування заради панування називає лейтмотивом у своєму романі й Дж. Орвелл. Під час допиту головного персонажа В. Сміта ідеолог ангосоу, член внутрішньої партії, кат-фанатик О'Браєн указує на самодостатність влади як такої: «The Party seeks power entirely for its

own sake...Power is not a means, it is an end... The object of power is power» [8:314]. І досягнення цієї єдиної мети виправдовує будь-які засоби, у тому числі масовий терор та нищення населення, що зберегло зачатки здорового глузду та здатність мислити. «The espionage, the betrayals, the arrests, the tortures, the executions, the disappearances will never cease. It will be a world of terror as much as a world of triumph...» [8:320]. У цьому й полягає єдине призначення тоталітарної машини — створити світ безмежного усепланетарного терору.

Так, у своєму романі Дж. Орвел зображує абсурдність укладу «надрозвинутій» тоталітарної держави Океанії, яка живе за трьома перевернутими щодо дійсності принципами й за своєю суттю ворожі існуванню людини («WAR IS PEACE, FREEDOM IS SLAVERY, IGNORANCE IS STRENGTH» [8:23], й намагається повністю підкорити особистість як фізично (погана їжа, житло, дефіцит продовольчих товарів, репресії, тортури, «розпилення»), так і морально (контроль над інстинктами (інтимна сфера, сім'я, дітонародження), думками («поліція думок»), мовою (створення спеціальної мови «новоязу»).

Суспільство Океанії знаходиться в атмосфері тотального стеження й постійного відчуття страху. Саме тотальний контроль, на думку Х. Арендт, є фундаментом для існування тоталітарного суспільства й «забезпечує в країні атмосферу загального страху... що пронизує всі пори суспільства» (Х. Арендт) [1]. Цими інститутами необмеженого контролю стали міністерства (Minitrue, Minirax, Miniluv and Miniplenty), де працювали тільки зовнішні партійці, під контролем внутрішніх партійців. Більшість же населення Океанії (біля 80 %) були непартійними та взагалі не вважалися людьми й мали назву «проли», які жили в старих будинках, масово помирили від голоду, холоду та хвороб, однак їм не заборонялося, на відміну від членів партії, грати в азартні ігри, ходити до пабів, займатися сексом та мати багато дітей тощо, оскільки уважалися «тваринами», які не здатні до адекватного мислення й разом з тим організованого опору офіційній владі.

Уже у назвах основних міністерств управління містився оксюморон, підміна понять з метою встановлення тотального контролю. Так, «The Ministry of Truth, which concerned itself with news, entertainment, education, and the fine arts. The Ministry of Peace, which concerned itself with war. The Ministry of Love, which maintained law and order. And the Ministry of Plenty, which was responsible for economic affairs» [8:9]. Однак насправді «Міністерство правди» фальсифікувало будь-яку ні моральної свободи, пропагується культ війни, брехні та шпигунства, людина перестає бути найвищою цінністю, а терор та пропаганда стають єдиними інструментами досягнення диктаторами

правду залежно до пануючої ідеології, «Міністерство миру» займалося тотальною підготовкою та проведенням війни з двома іншими супердержавами Остасією та Євразією, «Міністерство любові» провадило тотальне стеження за кожним членом суспільства за допомогою спеціально створеного органу контролю — «поліції думок», а «Міністерство достатку» фактично проводило лінію планової економіки, результатом якої стало хронічне зубожіння більшої частини населення, окрім членів внутрішньої партії, котрі жили у достатку. Підміна значень основних понять дозволяло б тримати населення під контролем, нав'язуючи партійну ідеологію без опору, оскільки члени суспільства сприймали б подану інформацію як власні думки й переконання. Тому найефективнішим методом в такій ситуації, на думку Ф. фон Хайека, було б «використовувати старі слова в нових значеннях...», що збивало б з пантелику зовнішніх спостерігачів: викривлення мови, підміна значень слів, які виражають ідеали режиму» з метою фальсифікації дійсності на догоду пануючій ідеології [12:159].

Саме існування таких «міністерств» підтверджує, що основними ознаками тоталітарного устрою є: фальсифікація будь-якої правди, історії, контроль усіх ЗМІ у державі на догоду існуючій ідеології, проведення війни, поліцейський терор, масові репресії та провадження планової економіки.

У радянській системі, зображеній в романі «Слово за тобою, Сталіне!», таким державним апаратом, який зосереджував усю владу у своїх руках, була комуністична партія на чолі з Політбюро ВКП(б), котра проводила основну пропагандистську лінію в країні, виконавчою ж владою, яка втілювала на практиці усі директиви партії з контролю та чистки населення, було «Міністерство державної безпеки» (МДБ) на чолі з Миколою Белугінім. Це ж міністерство контролювало усі сфери суспільно-політичного життя населення, шпигувало й вчиняло масові «чистки ворогів народу». Аналогом радянського МДБ в романі «1984» постає «Міністерство любові» з підлеглим органом виконавчої влади — «поліцією думок», що виконували аналогічні функції на території Океанії: тотальний терор, шпигунство, чистку «ворогів народу».

Отже, проаналізувавши особливості зображення тоталітарного дискурсу у романах В. Винниченка та Дж. Орвелла, зазначимо, що обидва письменники зображують абсурдність існування людини в тоталітарному суспільстві, де немає ні економічної, ні політичної, панування заради панування. Прикметно, що дія в романі «Слово за тобою Сталіне!» відбувається в період засилля сталінського терору й обмежується радянським простором, натомість дія роману

«1984» переноситься в недалеке майбутнє (1984 рік) й охоплює усю планету, показуючи розвиток тоталітарних держав в перспективі.

У обох романах подається класична модель тоталітарної держави, в якій панує диктатура однієї партії на чолі з харизматичним вождем, масовий терор, репресії, тотальний поліцейський контроль, шпигунство, розвинута система доносів, підтримання доктрини постійної війни як із «зовнішнім», так і з «внутрішнім» ворогом з метою консолідації населення й перетворення людей на злагоджений апарат «гвинтиків» та «гаєчок» — фанатичних прибічників панівної партії.

Проте на відміну від тоталітарного устрою, змальованого у романі Дж. Орвелла, де кожна людина нівелюється як особистість й стає безвольною примарою, фанатично відданою партії, а противниками існуючої системи є одиниці, такі як головний персонаж роману В. Сміт, В. Винниченко показав, що більшість населення СРСР — це «вороги» панівної системи правління державою, які або відкрито виступають проти «диктатури» Сталіна (Марко Іваненко, та ін.) або маскуються під «своїх», а насправді ж як терміти гризуть стіни «радянської тюрми».

Підкреслимо також, що, незважаючи на подібність теми, у романах значно відрізняється

композиція та спосіб викладу матеріалу. В. Винниченко розвінчує тоталітарну ідеологію та популяризує власну ідею «колектократії» за допомогою розлогої системи персонажів у романі, через яку розкривається певне соціальне явище, використовує в творі документи публіцистичної гостроти. Натомість Дж. Орвелл удається до монологізації викладу, оскільки оповідь ведеться від першої особи — головного персонажа твору В. Сміта, який у щоденнику подає власний погляд на існуючу політичну систему в Океанії.

Створюючи у романах жахливий світ тоталітарної «супердержави», яка знищує особистість й прагне необмеженої влади з метою задоволення деструктивного інстинкту руйнування, Дж. Орвелл вірив, що песимістичне закінчення його твору стане ніби застереженням світу від тоталітарної агресії, натомість В. Винниченко подав власну альтернативу — ідею «колектократії», практичне втілення якої знищило б не тільки найману працю, експлуатацію людини людиною, а й попередило б будь-який конфлікт на планеті.

Такий напрям дослідження видається перспективним, оскільки дозволяє дослідити особливості зображення дискурсу тоталітаризму представниками різного культурного та національного простору.

Література

1. Арндт Х. Истоки тоталитаризма [Електронний ресурс] / Ханна Арндт. — М. : ЦентрКом, 1996. — Режим доступу : <http://www.klex.ru/g3d>.
2. Баран Г. П. «Сонаяча машина» В. Винниченка у зіставленні з творами Є. Замятіна «Ми», О. Гакслі «Чудовий новий світ», Дж. Орвелла «1984» / Г. П. Баран // Всесв. літ. в сер. навч. закл. України. — 1996. — № 10. — С. 36–39.
3. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення / Володимир Винниченко; післям. М. Жулинського. — К. : Вид-во «Криниця», 1991. — 128 с.
4. Винниченко В. Оповідання. Роман «Слово за тобою, Сталіне!», п'єса «Чорна Пантера і Білий Медвідь» / Володимир Винниченко; [ред. Н. М. Максименко]. — К. : Наук. думка, 2001. — 438 с.
5. Винниченко В. Щоденники / Володимир Винниченко; упор. та прим. Галина Сиваченко // Київ. старовина. — 2000. — № 3 (333) травень — червень. — С. 153–167; № 4 (334) липень — серпень. — С. 62–83; № 5 (335) вересень — жовтень. — С. 50–75; № 6 (336) листопад — грудень. — С. 83–101.
6. Винниченко В. Щоденники / Володимир Винниченко; упор. та прим. Галина Сиваченко // Київ. старовина. — 2001. — № 1 (337) січень — лютий. — С. 91–117; № 2 (338) березень — квітень. — С. 63–80; № 3 (339) травень — червень. — С. 9–25; № 4 (340) липень — серпень. — С. 91–103; № 5 (341) вересень — жовтень. — С. 59–74; № 6 (342) листопад — грудень. — С. 144–153.
7. Медведев Р. Джордж Оруэлл и его книги / Рой Медведев // Библиография. — 2004. — № 2. — С. 139–157.
8. Оруэлл Дж. 1984: Книга для чтения на английском языке / George Orwell; комментарий и словарь Е. Г. Тигонен. — СПб. : КАРО, 2015. — 384 с. — (Englishmodernprose).
9. Панченко В. С. Будинок з химерами. Творчість Володимира Винниченка 1900 – 1920 рр. у європейському літературному контексті / Володимир Панченко. — Кіровоград, 1998. — 272 с.
10. Фельштинский Ю. Джордж Оруэлл (Эрик Блэр): Жизнь, труд, время / Юрий Фельштинский, Георгий Чернявский. — М. : Книжный клуб «Книгобек», 2014. — 592 с.
11. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм; пер.; авт. вст. ст. П. С. Гуревич. — М. : Республика, 1994. — 447 с. — (Мыслители XX века).
12. Хайек Ф. Дорога к рабству / Хайек Фридрих Август фон; пер. с англ. — М. : Нов. издат-во, 2005. — 264 с. (Библио-ка фонда «Либеральная миссия»).
13. Чаликова В. Неизвестный Оруэлл. Диалог / Виктория Чаликова, Вячеслав Недошивин // Иностран. лит-ра. — 1992. — № 2. — С. 215–225.